

Predrag Finci

30 Newlands Place, Barnet, EN5 2SX, UK
predrag.finci@gmail.com

Misterij kao filozofski pojam

Sažetak

U ovom eseju nastojim pokazati da misterij treba razlikovati od mističnog. Misterij je kao pojam prisutan posebno u filozofiji Gabriela Marcela, ali može biti prepoznat i u djelima drugih filozofa (Plotina, Leibniza, Kanta, Bergsona, Wittgensteina). Misterij u filozofiji treba biti shvaćen kao ono što je zadato mišljenju, kao ono što u jeziku tek treba biti artikulirano i osvjetljeno filozofskom refleksijom, pa je u tom smislu misterij ono što je izazov samom filozofiranju.

Ključne riječi

misterij, mistično, jezik, problem, spoznaja, refleksija

Mističko je događaj bića.
Mistično – događaj u stvarnosti.
Misterij je događaj mišljenja.

1.

Jedna riječ se nerado spominje u filozofiji, riječ ‘misterij’. Kao da pripada nekome filozofiranju tuđem jeziku. Ali, možda je to suvišan oprez, nepotreban otpor jednomu ipak u biti filozofskom pojmu? Ili mu u filozofiji nema mjesta? Što je ovaj pojam u sklopu filozofske refleksije?

2.

Misterij? Ima toj riječi srodnih, ali nikako identičnih riječi. Mistika je znanost o tajnovitim Božjim putovima i savršenstvu vjere, misticizam kao mističko iskustvo spoznaja i sjedinjenje s Bogom, spoznaja vjerom onoga što izmiče razumu; otajstvo je u kršćanstvu tajna, stvarno postojeći, a prikriiveni, nedovoljno znani misterij, misterij vjere, čovjeka i Bogo-čovjeka (Isusa Krista); mistično je tajnovito i zagonetno, češće osobno iskustvo, nego osobina objekta promatranja; misteriozno je tajnovito, skriveno, nedostupno; mistificiranje je pak spekuliranje, prikriivanje, podvala, čega ima u svim čarolijama, iluzijama i lažima, pa sama riječ najčešće služi za diskvalificiranje određenog načina mišljenja ili djelovanja i označava namjerno činjenje nerazumljivim i tajnovitim...

Na mnogo načina govorimo o misticizmu. Zato treba razlikovati:

- a) Praktični misticizam: 1) ritualno pjevanje (*chanting*), joga, koja jogija kroz fizičke vježbe spaja sa duhovnim svijetom; 2) iscjeljivanje, hipnoza; 3) meditacija, koja je sprega duhovnih i fizičkih aktivnosti i vodi unutarnjim promjenama subjekta. U svakom obliku praktičnog misticizma mistik radi na postizanju konkretnih ciljeva, na poboljšanju osobnog ili tuđeg života, ostvarenju fizičkog zdravlja i psihičke ravnoteže. Ovaj je »primijenjeni«, »korisni« misticizam u duhovnom pogledu blizak osobnomu misticizmu, koji je predmet psihologije. Elemente praktičnosti imaju korisni budistički savjeti i pouka taoizma, u kojima nema mjesta »metafizičkim pitanjima«.
- b) Poetski misticizam: uočava tajnovito u fenomenima. Pripada »posebnim dušama«, ljudima od imaginacije i svim vrstama stvaralaca. Svaki od njih smatra da traga za objektivno postojećom prirodom promatranog i njenom skrivenom suštinom. Upravo zato se ponekad poziva i na znanost i njene uvide. U svom istraživanju osoba koja prakticira »poetski misticizam« često koristi intuiciju. Razlikuje se od misticizma u poetici, u kojoj je mistični fenomen tema djela.
- c) Prirodni misticizam: 1) vjera da je tajnovito u vanjskom, u prirodnim pojavama i čudu same prirode, a ne u osobnom. Bliska mu je panteistička filozofija, a ponekada nije daleko ni od animizma i divljenja svemu što nam priroda (svijet) daje. Izgleda da »prirodni misticizam« danas ima sve više pristalica, jer ulijeva optimizam i raspoznaje ljepotu i čudo svakodnevnog života; 2) u predsokratovaca, nastaje ideja o vezi čovjeka i prirode i same prirode kao velikog organizma. Čovjek mora biti u skladu s kozmičkim, a ova ideja harmonije će u različitim vidovima biti prisutna u svakom poštovanju prirode; 3) ponekad vjera da je misticizam prirodan ljudskom biću.
- d) Politički misticizam: svaki oblik takva misticizma je pragmatičnog i manipulativnog karaktera. Može biti: 1) namjerno proizvođenje mitova od strane političkih operativaca, koji podržavaju vladajuće političke ideje; 2) mistificiranje političke djelatnosti i pravdanje političkih događanja »višim načelima i svrhama«, čemu su skloni svi totalitarni sustavi; 3) uvjetno, svaki misticizam koji nastaje kao odgovor i izraz »duha vremena«.
- e) Racionalni misticizam: misticizam koji postavlja granice spoznajnim moćima i moći razuma, a ujedno shvaća svoje vlastite granice, čak nastoji u nekim pokušajima biti blizak znanosti, a svoje tvrdnje utemeljiti u filozofiji. Svaka tvrdnja o neiskazivosti onoga što je po svojoj prirodi transcendentno potvrđuje i svijest o granici naših spoznajnih mogućnosti.
- f) Spiritualistički misticizam: 1) dozivanje duhova, viđenje vizija; 2) gatanje, proricanje sudbine i budućnosti, magija, teurgija; 3) kontemplacija. S izuzetkom kontemplacije, koja je po svojoj prirodi spiritualna, mnogi mistici u svom učenju poriču značaj ovih, spiritualističkih oblika misticizma i smatraju ih za opsjene i udaljavanje od težnje ka spoznaji osobne istine i istine samog Boga.
- g) Teorijski misticizam: 1) kao religijski misticizam bavi se pitanjem Boga i transcencije; 2) kao spekulativni ili metafizički misticizam razmatra pitanja Krajnjeg, Apsolutnog, Jednog, kao i pitanja Ništavila, Praznine i Neizrecivog. Blizak filozofskoj spekulaciji, ali se od nje razlikuje u metodskom pristupu, koji je prije posredovan osjetilnim, nego spoznat kroz dijalektičku ili fenomenološku metodu, pa je prije dojam nego rad filozofske refleksije.
- h) Psihološki misticizam: 1) pitanje osobnog stanja svijesti, kako emocionalnog, tako i racionalnog odnošenja subjekta prema svomu predmetu; 2) načelno stajalište subjekta kojemu je blizak misticizam. Odnosnje prema

tajnovitomu kao neobičnomu, još ne objašnjivomu ili trajno zagonetnomu. U osnovi je pitanje osobnog stanja svijesti, emocionalnog stanja i osobnih intelektualnih sposobnosti.

- i) Filozofski misticizam: 1) misticizam nastao unutar pojedinih filozofskih škola, zasnovan na njihovu učenju ili sam razvijan kao filozofijska spekulacija, kakav je recimo bio srednjovjekovni njemački misticizam, posebno Eckhartov; 2) misticizam unutar određenog, recimo Hegelova filozofiranja; 3) u pejorativnom smislu, mistificiranje, zamagljivanje, nepotrebno stvaranje misaonih problema, spekulacija radi spekulacije, kakvima su bili skloni slabiji sljedbenici znamenitih filozofa, poput mnogih nevjestih Heideggerovih imitatora, koji su ostajali na nivou stilskog podražavanja velikog filozofa i vlastite misaone konfuzije.

Od svega toga se razlikuje misterij. Mistično je ono što je tako za nas (Kako je nešto? Ono je mistično. Tako izgleda, takvim se pokazuje. Takav mu oblik, takvim se reprezentira, tako ga opisujemo i označavamo). Misteriozno mu je slično (ono je tamno, zagonetno, nerazjašnjivo, nerazumljivo, nejasno), ali nije samo po subjektu, nego i po sebi (po percipiranom objektu, po fenomenu). Ono je objektivno tako, ono jest mistično.

Misterij je pak tajna, veza, zašto nešto jest tako kako jest, nešto što je u sebi tako, što je to u sebi samom (to mu je sadržaj, metafizičko svojstvo, konstanta). Misterij je tajnovito, prikriveno. Riječ misterij je najprije označavala antičke tajne obrede, religiozne svetkovine za posvećene (misteriji su utjecali na Pitagoru, Empedokla i Platona), potom tajnovita znanja u koja su bili upućeni samo posvećeni (tako, recimo, kod pitagorejaca), a u kršćanstvu je riječju misterij označavana Božja objava, vjera i priroda Božja, o kojoj nemamo i ne možemo imati potpunu spoznaju, a kasnije, u srednjem vijeku, pod pojmom misterij se podrazumijevaju religiozne drame i crkvena prikazanja. Ovdje je pak pitanje: što bi mogao biti sadržaj pojma misterij u filozofiji?

3.

U ovom tekstu govorim, dakle, isključivo o mogućem značenju pojma misterij u filozofiji, odnosno u žargonu filozofskog jezika. U klasičnom, temeljnom metafizičkom pitanju »Zašto je uopće biće a ne radije Ništa« oslušujemo pitanje o samom temelju svega što jest, pitanje na koje nema ni očiglednog, ni jednostavnog odgovora.¹ Kantova četiri temeljna pitanja mogu biti i pitanja u kojima je prisutan »filozofijski misterij«: Što mogu znati?; Što trebam činiti?; Čemu se smijem nadati?; Što je čovjek?² Misterij može biti razabran i u Kantovu shvaćanju intuicije, a i u onome što u *Kritici čistog uma* naziva

1

Ovo je pitanje tematizirano u Heideggerovoj raspravi *Stav razloga* (*Der Satz von Grund*, 1956.), gdje filozof pokazuje da se mora razgradići metafizika kako bi se od pitanja bića došlo do bitnog pitanja, pitanja o Bitku. Samo pitanje »Zašto je uopće biće a ne radije Ništa?« izvorno pripada Leibnizu i ono što je s obzirom na temu meni posebno zanimljivo jest činjenica da ovo pitanje o zagonetnosti sveg postojanja postavlja jedan znanstvenik i filozof racionalističke orijentacije, postavlja pitanje kojim su svi drugi uvidi zapravo dovedeni u pitanje.

2

S obzirom na temu ovih redova treba napomenuti da je Kant imao i interes za misticizam, što potvrđuje njegov rani tekst *Snovi jednog vidovnjaka*, u kojem diskutira stajališta švedskog znanstvenika i mistika Emanuela Swedenborga (I. Kant, *Träume eines Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphysik*, 1766.). U kasnijim radovima misticizam spominje tek uzgred, u vezi s religijom, ali kao potpuno privatnu, osobnu stvar, a ne neko utemeljeno vjerovanje ili učenje.

noumenom, u mišljenom koje u krajnjoj liniji uvijek ostaje samo po sebi, a posebno u Kantovim antinomijama kojima um ne vidi rješenja, ili pak u onome što se ne može spoznati i što izmiče našim spoznajnim moćima. Ovaj racionalni sud o moćima uma govori o granicama subjektivne spoznaje i zato u njemu nema mjesta tradicionalno shvaćenom misticizmu, ali može voditi k misaonom misteriju.

Spoznaja teži obuhvatnosti, zahvaćanju svega što jest. U toj težnji k obuhvatnosti znanje je ono što smo već osvojili, dok nepoznato, u koje spada i mistično, tek treba biti usvojeno i protumačeno, pa u tom smislu i spoznato i još nepoznato pripada ukupnosti našeg znanja, jedno kao već osvojeno, drugo kao zadatak mišljenju. Spoznaja je dakle i ono što je već dokučeno i ono što joj je još uvijek misterij.

Dakle: misterij? Filozofi ga spominju, najčešće s kritičkom distancom, u mnogim poetikama nailazimo na čuđenje pred misterijem ljubavi i sveg postojanja,³ u religiji je riječ o misteriju vjere, u cjelokupnoj egzistencijalističkoj filozofiji slavi se čudo života, ali je Gabriel Marcel vjerojatno s najviše pažnje elaborirao ovaj pojam. Pojam je i u naslovu njegove najznačajnije knjige. Neki temeljni problemi tradicionalne filozofije za Marcela su naprosto degradirani misteriji: spoznaja, ljubav ili sloboda nisu nešto što je izvan ili nasuprot nas jer je naša cjelokupna ličnost implicirana u njima, pa se otuda može govoriti o misteriju spoznaje ili ljubavi, imajući pritom u vidu da su svi ovi misteriji samo različiti aspekti temeljnog misterija – misterija bitka. Zato ovaj francuski kršćanski egzistencijalist i dramski pisac smatra da više ne treba govoriti o problemu bitka, nego o njegovu misteriju, koji na najpotpuniji način obuhvaća sam bitak.⁴ Problem je za Marcela »tehničko pitanje«, nešto što subjekt susreće i što je naspram njega, a misterij je u subjektu, potpuno mu pripada i on sam u njemu učestvujući, do kraja je u njemu prisutan. »Izraz misterij bitka, ontološki misterij u opreci prema problemu bitka, ontološkom problemu, iznenada mi je dopro ovih dana. Prosvijetlio me. Metafizička misao kao refleksija upravljena k misteriju... Razlika između misterioznog i problematičnog. Problem je nešto što susrećemo, što zakrčuje put. Čitav je preda mnom. Naprotiv, misterij je nešto u čemu sam ja sam angažiran, čija je bit u tome da nije sav preda mnom: koincidencija misterioznog i ontološkog...« – bilježi Marcel u svom *Metafizičkom dnevniku*.⁵ Ovdje znanost postavlja probleme, krećući se prema problematičnomu, dok filozofija postaje metakritika usmjerena k metaproblematiki, tako da sam »misterij ulazi u okrug metaproblematike«. Na toj metaproblematiki biće gradi svoju egzistenciju i participaciju u transcendentnom. Iako postoji određena relacija između misterija i vrijednosti, jer je misterij samo ono što me može interesirati i što »predstavlja za mene vrijednost«, misterij se ipak ne može pojmovno shvatiti ni odrediti, ali ni poistovjetiti s onim što je nepoznatljivo, jer je nepoznatljivo »sama granica problematičnog koja se ne može aktualizirati bez kontradikcije«, dok je spoznaja misterija, naprotiv, »bitno pozitivni akt duha«. ⁶ Kako je to akt refleksivnog mišljenja, on ne predstavlja jedan način gledanja, nego koncentraciju i unutarnju refleksiju koja omogućava sabranost, tako da su misterij i sabranost korelati. I zato je ontologija moguća, odnosno razumijevanje ontološkog misterija jest moguće, ali samo za ono biće koje je u stanju da se u filozofskom smislu sabere. Takvim opisom ontološkog misterija Marcel zapravo prihvaća praksu misticizma i u jedinstvu misterija i sabranosti oživljava pojam asketizma i u njemu prakticiranog duhovnog jedinstva. Kako pak funkcionira filozofska metakritika i što je njena metaproblematika u Marcelovu djelu postaje jasno kada se ima u vidu razlika između apersonalnog problema i misterija, u kojem se okuplja cjelokupno osobno iskustvo, misterija u koji je

osoba potpuno uključena, pri čemu je na djelu sve što je njen identitet i zato je upravo misterij njeno »biti«. Po svemu sudeći u pitanju je nadasve osjećaj, uveliko nalik pojmu kršćanskog otajstva, tajnoviti događaj, kakav je i događaj jedinstvenog i neponovljivog bića (*l'Être*), a ne racionalno elaboriranje fenomena, bez obzira na to što Marcel misterij naziva sekundarnom spoznajom, pa je izraz misterij u djelu ovoga filozofskog pisca lijepa i dramatična metafora i po svojoj prirodi nije ni epistemološki, ni ontološki problem. A nije, jer u Marcelovim stajalištima izostaje podrobna fenomenološka analiza, pa misterij ostaje prije svega stvar osobnog osjećaja i zato je u biti psihološke naravi, čak i kada ovaj mislilac govori o problemu sebstva i odnosu prema Drugom. Ali jest lijep opis neiscrpane tajnovitosti samog bića i njegove egzistencije. Dosljedni filozof egzistencije bi htio prikriveno i tajanstveno bića izvesti na svjetlo stvarnog, pokazati kako ono egzistira u sebi i svom vlastitom vremenu, što je način raskrivanja istine Bitka. A za to nije dovoljno fenomen imenovati, nego treba pokazati što je njegova priroda, što sam jest.

4.

Misterij naravno može biti shvaćen i kao epistemološki pojam, kao stvar slutnje, još nepoznatog, zagonetnog, predmet stvaralačke intuicije i izazov samoj spoznaji. Misterij je refleksiji ono što u sebi krije neku tajnu o kojoj treba i ima smisla govoriti, neku tajnu koja će samomu mišljenju biti izazov, a njena spoznaja biću od koristi, pa je pitanje o misteriju stvar samog pitanja, pitanje samo. Zato je problem misterija u filozofiji epistemološke naravi i u biti pita što je uistinu predmet spoznaje i kako taj predmet može biti artikuliran i spoznat. Mistik ne govori o granicama spoznaje, nego iznosi radikalnu tvrdnju: spoznaja o krajnjem i najvišem uopće nije moguća. A time je dovedena u pitanje svaka fundamentalna spoznaja, što je jedan od razloga filozofskog i znanstvenog otpora misticizmu, jer bi prihvaćanje ove postavke obesnažilo i učinilo besmislenim svaki znanstveni i filozofski napor. Tajna svakako postoji, ali ipak nije ni vječna ni nedostižna.

Tajnovito je u pitagorejaca, kabalista i drugih mistika znanje tajne, od neupućenih prikriveno znanje, znanje o biti, o bitnom svojstvu, o onome što je istina fenomena. Trag ovog stajališta prisutan je u svakom filozofskom posezanju za prirodom misterija, jer se u tome uvijek nastoji odgovoriti na pitanje o još nepoznatom, o biti koja stoji iza same pojave, o prirodi same stvari, o njenoj jedinoj, ponekad čak presudnoj, a još prikrivenoj istini.

5.

Misterij nije samo dan kao religijsko iskustvo i pjesnička metafora, nego može biti i filozofski relevantan pojam. Riječ o misteriju nije nipošto samo

3

Nepoznatljivo i neizrecivo je tajnovito, daleko, neprozirno, ono što je nedokučivo ljudskoj umnosti, ali i ono što je čovjeku najbliže, poput ljubavi i tuge, osjećaja sreće i bola, dakle sve pred čime zastaje riječ. Kao da je nemoćna pred odlučnim i presudnim.

4

Ovdje treba napomenuti da i Heidegger u svojoj studiji *Gradnja stanovanje mišljenje* (*Bauen Wohnen Denken*, 1951.) čovjekovo »poetsko stanovanje« opisuje kao »misterij«.

5

Gabriel Marcel, *Journal métaphisique*, Éditions Mouton, Paris 1968., str. 117. Slične stavove Marcel iznosi u svom kapitalnom djelu *Misterij bitka* (*Le Mystère de l'Être*, Aubier, Paris 1951.), u kome kaže da je ljubav ono što nas najpotpunije približava misteriju bitka.

6

Gabriel Marcel, *Être et Avoir*, Fernand Aubier, Paris 1935.

prikrivanje neznanja i nemoći mišljenja. Naprotiv, ovaj pojam treba razumjeti kao težnju mišljenja k nepoznatomu, kao želju i nastojanje da se razabere ono što je spoznaji tajnovito, ali baš zato izazovno, a ujedno kao odavanje počasti predmetu mišljenja, koji se ne želi pojednostaviti i brzopleto, površno definirati: postoji još nešto što tek treba razvidjeti. Tako je pojam mističnog korišten i kod Pascala⁷ i Malebranchea:⁸ ono što nam, kada je u pitanju onostrano, a pogotovo kada je Bog u pitanju, ostaje skriveno i nikada neće biti sasvim znano.

U misticizmu je na djelu izravna spoznaja, čiji nosilac kao glavni dokaz ima svoje iskustvo i vlastiti osjećaj, pa takva vjera može postati tvrdoglava, ponekad čak fanatična, jer zapravo brani osobni osjećaj i uvjerenje. U misticizmu postoji tvrdnja da što više u tajnovitom znanju odmičemo to smo manje u stanju da ga saopćimo, u jeziku artikuliramo i drugima prenesemo. Riječ je o osjećaju spoznaje, ne o znanju refleksije, koje se može diskurzivno obrazložiti i logički argumentirati. U misticizmu posebno nije riječ o spoznaji koja se u stvarnom može potvrditi, jer nije riječ o razumski dokazivoj, demonstrativnoj spoznaji, nego o osobnom emocionalnom stanju, o znanju koje je u sebi i za sebe. Zato je u pitanju osjećaj, kakav imamo ili nemamo. Onaj komu je takvo što strano ne može ništa razumjeti i nikada neće ništa od misticizma prihvatiti, jer je takva spoznaja »neutemeljena«, »nestvarna«, »nerazumna«, dakle proizvod osobnog osjećaja stvari i često produkt imaginacije, a nije ni stvar racionalno dokazivoj, ni proizvod razboritosti.

Ali to ipak ne dokazuje da je svaki misterij stran refleksiji, a i u njoj samoj ga može biti. U svakom mišljenju misterija svakako je prisutan i element misaone vjere, koja je nužna u svakom istraživačkom poduhvatu. Zato me ovdje vodi ambicija da misterij obrazložim na racionalan način i vidim može li ovaj osjećaj i metafora biti pojam racionalne filozofije.

6.

Misterij je u filozofiji najprije nešto što slutimo i osjećamo. Potom misterij postaje predmet mišljenja. Da je misterij, kažemo za ono što nas zanima, misaono provocira, za ono što bismo htjeli saznati što to jest. Misterij je uvijek nešto drugo, još nešto. Jer, reći i pokazati što je misterij i zato biću mistično, znači razotkriti i dovršiti njegovu tajnovitost. Pokazati što ona jest. Misterij je dakle nepoznato, neznan, ono što izmiče. Ako je pak tajna svih tajni tajna samog postojanja, onda mi živimo tajnu i u njoj smo i kada o njoj ne pitamo. A kada pitamo ne pitamo poradi samog postojanja, nego radi sebe u postojanju, pa je to pitanje najprije subjektivne naravi, a tek potom postaje pitanje o misteriju postojanja, o egzistenciji kao takvoj.

Figurativni jezik pripada misticizmu, a diskurzivni filozofskom razboru. Jezik misticizma izbjegava, a filozofski traži izravno imenovanje i definiranje svoga predmeta. Zato misticizam tvrdi da se ne može reći i racionalno iskazati ono što je njegov predmet – osjećaj, a kada posegne za svojim metaforičnim opisima, onda ovi postanu prepušteni subjektivnim interpretacijama, u kojima svaka subjektivnost s jednakim argumentima može dokazivati ispravnost svog razumijevanja metafore o kojoj je riječ. Filozofija pak dokazuje da sve što je uistinu mišljeno može biti jasno i razgovijetno artikulirano u mediju jezika i zato bi u svakome takvu stavu trebali biti raščišćeni i otklonjeni jezični i misaoni nesporazumi. Prvi je jezik intime, osobnog osjećaja, osjećaja mističnog, a drugi je jezik kazivanja, filozofskog komuniciranja sa svijetom.

Ipak, i ovdje treba napomenuti: filozofi su pokazali, od Platona preko Böhmea do Nietzschea, da jezik metafora također može biti i jezik filozofiranja, jer tamo gdje zastaje refleksija pomaže pjesnička intuicija, gdje izostane dokaz u stvarnom, može poslužiti lijepa slika, gdje nema drugog dokaza, može poslužiti i priča. Ponekad je dovoljan opis. A istinit opis je onaj koji opiše bit opisanog. Pokazali su to u svojim djelima Nietzsche, Kafka, Wittgenstein, svaki na svoj način.

7.

U unutarnjem iskustvu se čuva ono tajnovito. Od ranih mistika do Georgesa Bataillea takvo što je stvar gledanja »unutarnjim okom«, poniranja u sebe sama,⁹ stvar osobnog držanja i odnošenja prema svijetu, kakvo proizlazi iz spoznajnog iskustva i određene životne prakse, a kao stvar spoznaje postaje spoznaja ili barem slutnja onoga što nadmašuje riječ, govor, što ostaje osjećaj, što postaje u biću prisutno kao svijest o nečemu što je iznad i preko svega što je znano i biću dohvatljivo. Misterij je istodobno želja da se spozna i priznanje spoznajne nemoći. Ali, ovdje nije samo riječ o jednom specifičnom psihološkom stanju misaonog subjekta, o njegovim mogućim emocionalnim zanosima, napetostima, hysterijama, priviđenjima ili fantazijama, jer je u tom unutarnjem iskustvu, u osobnom držanju i kazivanju već naznačeno i neiskazivo, pa je ovdje misterij ono što ne može biti rečeno, ali je u njemu slutnja i svijest o mogućem predmetu mišljenja. Tajnovito je izazov znanomu, zahtjev za ponovnim promišljanjem spoznanog, put k nepoznatomu.

8.

Jest (biti) je osnova misterija bitka. Ono je to i kao predmet spoznaje i kao samo postojanje. O tome govori filozofijski shvaćeni misterij.

Tumačili smo svijet, razumijevali biće. Upravo je uvid u prirodu bića i svijeta pokazao da uvijek ostaje nešto nerečeno, neriješeno, nešto dalje i više od onoga što smo dokučili i refleksijom razabrali, nešto što ostaje izazov biću i mišljenju, nešto mistično, što se u mišljenom pokazuje i prikriva, nešto što je zadanost mišljenju, nešto što mu je misterij. Misterij s kojim mišljenje započinje i s kojim završava. O tome filozofija govori od pitagorejaca do danas. Ali, to više nije stvar nekog predmeta mišljenja, nego prirode same refleksije i stvaralačke intuicije, koje nas i združene i svaka za sebe obavješćuju o beskonačnosti filozofskog zadatka. Shvaćen kao putokaz i znak još nemišljenoga, misterij postaje zadanost refleksiji i filozofijski pojam, oznaka filozofskog nastojanja. Misterij je također vrsta spoznaje, čiji uvidi najprije

7

Blaise Pascal, *Pensées* (u redakciji L. Brunschvicka), GF Flammarion, Paris 1960., str. 687, 688, 691. Ovdje uzgred napominjem da je ova u svakom pogledu utjecajna knjiga neobična i zato što ona kao knjiga nikada nije napisana, nego sastavljena od fragmenata iz Pascalove zaostavštine.

8

Nicolas Malebranche, *Entretiens sur la métaphysique et sur la religion*, u: *Œuvres complètes de Malebranche*, VII, Librairie J. Vrin, Paris 1958.–1984., str. 164.

9

Mistično poniranje u sebe sama osobi otkriva ono što je oduvijek bila, ali sada dolazi do pune svijesti o sebi samoj i spozna što jest. U tome je introspekcija kakvu su poduzimali mistici bila prethodnica psihoanalize, s tom razlikom što je mistik otkrivao sebe sebi samom bez pomoći psihijatra, dakle bez posredovanja Drugog.

moгу biti iskazani jezikom metafora, kojima se jedino može opisati ono što još ne može biti iskazano na diskurzivan način, ono što još pripada osjećaju i slutnji. Takav jezik je priprema buduće izvjesnosti, početno artikuliranje spoznaje koja je prisutna u intuiciji, ali još nije postala diskurzivni izričaj, jer još nije znanje.

Pojam misterij nema isto značenje u misticizmu i filozofiji. U pitanju su paralelni, u biti različiti jezici. Ni u zajedničkom jeziku ne kazujemo Isto, nego podrazumijevamo različita značenja i iskazujemo Razliku. I unutar jednog jezičnog sklopa samo naizgled govorimo isti jezik, jer pod istim pojmovima podrazumijevamo različita značenja. Kada se razjasni značenje termina nestaju jezični nesporazumi i postaje jasna razlika u sadržaju rečenog. A u takvu razjašnjavanju sama riječ mora biti oslobođena od svojih nakupljenih značenja i jasno definirana. U tome kao uzor može poslužiti Spinozino definiranje pojmova na početku njegove *Etike*. Ne pitamo što je riječ izvorno bila, nego što je postala i kako je upotrijebljena, što joj je funkcija u određenom misaonom sklopu. Pitamo što je za nas sadržaj i značenje riječi, što mislimo kada kažemo određenu riječ. Riječju misterij prvobitno je označavano tajnovito, ono što je povezano s određenom obrednom praksom, a ovdje je pak ta riječ upotrijebljena kao opis i oznaka predmeta mišljenja, kao opis onoga što spoznaji nije razgovijetno i još joj je skriveno.

I u filozofiji i u misticizmu postoji svijest o granici naših znanja i spoznajnih sposobnosti, s tim da filozofija teži racionalnoj spoznaji još ne dosegnutog, a misticizam smatra da je mistično, kao i misterij, s onu stranu naših spoznajnih mogućnosti, pa ostaje trajno nedokučivo razumu i može biti samo osjećajima dosegnuto i eventualno jezički samo naznačeno. Filozofija nastoji osvojiti nespoznato, misticizam mu ostaje trajno u vlasti.

Oni koji su skloni misticizmu pred misterijem zastaju; filozofija, naprotiv, k njemu hrli, u njega ponire, hoće dokučiti što mu je priroda, što je njegova istina. Misticizam mišljenje dovodi u određeno stanje, do unutarnjeg mira ili duhovnog zanosa, a suzdržava se od riječi pred fenomenom koji ima atribute mističnog; filozofija poduzima hermeneutičku analizu mišljenog i nastoji do kraja pokazati što je »sama stvar«. Ali, kada se ima u vidu da je misticizam nastojanje da se njegov sljedbenik vrati izvoru nekog tajnovitog znanja, a sam misticizam kao način mišljenja neposredno znanje, težnja za spoznajom s onu stranu racionalnog ili barem s onu stranu znanog, onda postaje jasno da je njegovu nosiocu činom vjere i ekstazom moguće sjedinjenje s Bogom, koji je i najviša moguća spoznaja, pa je Bog takvu čovjeku prisustvo i krajnji odgovor na sva pitanja. Tada postaje jasna i ona Wittgensteinova mladalačka fasciniranost misticizmom, koji mu je pomagao da se »zaustavi u mišljenju«: u misticizmu je samo znanje već prisutno i mišljenje može biti zaustavljeno, jer je njegov cilj već postignut i sada ispunjava mislioca. Tada mislilac pušta da stvar bude ono što jest i ne traži nikakvo objašnjenje, nego se prepušta tajnovitu i ponekad lijepu doživljaju. To je svakako divno stanje, koje može ispuniti osjećajem zadovoljstva, u kome mislilac, a Wittgenstein je to svojim životom i djelom dokazao, ipak ne može trajno ostati. Čak ni u ekstremnim slučajevima suočavanja s krajnjim pitanjima egzistencije. Bolno iskustvo može zaustaviti kazivanje, može postati neizrecivo, ali mišljenje nije pitanje osjećaja i ono ne smije stati pred onim što je njegov problem. Osjećaj mističnog može postati razlogom zaustavljanja u mišljenju i djelanju, pa zato ne može biti produktivan u životu čovjeka. Preciznost (jasnost i razgovijetnost) ne smije ustuknuti pred zahtjevima (pseudo)spekulativnog uma i kazivanja o misteriju bitka, nego mora biti rečeno što stvar uistinu jest. To je Wittgenstein

i osjetio i znao. Filozofu nije udomiti se u misticizmu, u nekoj konačnoj spoznaji, nego uputiti se k tajnovitom, k misteriju, k svomu predmetu, ka trajnoj zagonetci bića i svijeta, u kojem sve što jest ima neku svoju tajnu; filozofu je ići u svom misaonom naporu ka granici svijeta i jezika, ka granici svog vlastitog mišljenja. Zato ovdje nije u pitanju samo spoznajni proces, epistemološko elaboriranje problema, nego i razumijevanje načina postojanja (modusa egzistiranja) predmeta mišljenja.

U rječniku misticizma pojam misterij opisuje jedno stanje i postaje stav, a u filozofskom rječniku je stvar misaonog nagovještaja i intencije, pa na koncu baš u filozofiji postaje metafora za nešto drugo. Za razliku od mnogih mistika, čija je zadnja riječ potvrda nemogućnosti spoznaje, što dovodi do posebnog emocionalnog stanja, do misaone inercije i suzdržavanja od akcije, čak i od svake reakcije, filozofi još od Sokrata znaju za granice onoga što znaju i nuždu daljeg spoznavanja. Slično veli Suzuki za Eckhartovo »neznanje« i budistički odgovor »ja ne znam«, koji nije vrsta agnosticizma, nego upućivanje na ono što transcendirira svako znanje, na znanje koje je izvan i preko onoga što je spoznato.¹⁰

Riječ o misteriju u filozofiji zapravo ukazuje na postojanje višeg, božanskog, na otvaranje pogleda u beskonačno; kaže da i poslije svih odgovora opet ostaje neko pitanje, u mišljenom fenomenu ostaje nešto problematično i još ne pokazano, nešto što se mišljenju prikrilo ili još nije dovoljno razjašnjeno, jer je svaki fenomen po sebi složen i uvijek ima neki »ostatak« o kojem nanovo vrijedi misliti i pokušati ga uvijek nanovo, i poslije šutnje, reći. Svako kazivanje o suštinskom vodi neizrecivomu, svako mišljenje krajnjeg k nespoznatljivomu, mistika onomu što nikada neće biti znano, filozofa onomu što još nije spoznato. Jezik misticizma koji ne govori i njegov jezik koji ne može reći u filozofiji postaje jezik koji hoće imenovati Neizrecivo i Mistično. Opredjeljenje za riječ udaljava od pasivnosti misticizma i označava misaonu aktivnost.

Misterij običnog, svakodnevnog i »životnog« je u domeni poezije i njena »čudjenja životu«; misterij transcencije i »bića beskonačnog« u domeni teologije; misterij osjećaja i sjedinjenja s Bogom stvar mistike; misterij predmeta mišljenja i njegova u jeziku refleksije artikulirana bit stvari stvar filozofije.

U jeziku živi mišljenje. Ono ne zastaje u kazivanju, nego se u jeziku događa i ostvaruje. Što pripada filozofskoj refleksiji, može biti artikulirano u jeziku. I riječ o misteriju, kako je ovdje shvaćena, govori zapravo o neprekidnom zadatku mišljenja. O aktivnosti mišljenja.

Mišljenje pita i o sebi, ali je nadasve usmjereno na svoj predmet. Pita: što je uistinu »realnost«? Što je »objektivno postojeće«? Što ono što vidim, u čemu djelujem, što zamišljam, što stvaram? Što je biće koje sve to pita? Nitko ne dovodi u pitanje ontološku zasnovanost bića, ali dileme nastaju na planu epistemološkog. Od Barceleyeva poricanja materije (sve je stvar uma), Humeova skeptičnog empirizma, Kantove podjele na fenomen i noumen... do danas filozofija tražio odgovor na pitanje o mogućnosti objektivnog i pouzdanog suda o tome što je stvarno. Stvarno je zapravo možda najveći misterij za koji mišljenje i filozofijska refleksija zna, jer ono odlučuje i o postojanju i o mišljenju bića.

10

Usp. Daisetz Teitaro Suzuki, *Mysticism: Christian and Buddhist*, Routledge, London, New York 2006., str. 18.

Misaonomu biću svijet nije sam po sebi razumljiv, niti je misliocu svijet sam sobom odgovor. Nije mistično da svijet jest, nego da on uvijek nanovo jest. Uvijek nanovo u svojoj povijesnosti i različitosti. Rješavaju se problemi; misterij je permanentna intriga bića. U svijetu nije ništa samorazumljivo. Nije tajna da svijet jest, nego da uvijek ostaje tajnovit i to baš onima kojima je kao čudo postojanja i mišljenja najbliži. Onima koji bi da žive, kažu i misle misterij, ono čudo postojanja i nikad do kraja izrecivu cjelinu Bitka, onu obuhvatnu tajnu egzistencije i transcendencije. A tada se u riječi misterij mogu razabrati i u njoj okupiti pitanja o čudovišnom, zagonetnom, nepoznatom, tajnovitom, problematičnom, neobičnom, u čemu je iskazan način odnošenja prema predmetu mišljenja i sve što u sebi obuhvata pojam Bitka. Pritom kritičko mišljenje ne stvara, nego razumijeva i dekonstruira misterij, pokazuje što mišljeni fenomen jest i tako izvodi mišljeno na čistac refleksije, u istinu stvarnog i stvarnost samog fenomena. Ono što u mišljenom ostaje misterij, to je novi izazov samomu mišljenju i potvrda složenosti mišljenog, pa je misterij napokon shvaćen kao postojeće, ali još neelaborirano značenje fenomena, njegov smisao koji tek treba biti shvaćen i u jeziku artikuliran. Tajnovitost i zagonetnost u procesu istraživanja, a razgovijetnost i jasnost u rezultatu dva su presudna momenta svakog spoznavanja. Misterij je ono što treba biti spoznato, a kao spoznato prestaje biti misterij, jer nam otkriva svoje značenje. U pitanju o misteriju prebiva naša permanentna upitanost o tome što i kako jest ono što jest.

Mnogo puta je potvrđeno da temeljno, krajnje i Apsolutno ne možemo reći, možda ih čak ni na njima primjeren način ne možemo ni misliti ni spoznati. Naša šutnja o najdubljem i najvišem je slika ponora našeg neznanja. Muka naše spoznaje jest da ne možemo odgovoriti na presudna pitanja bića i svijeta, ali je sreća naše spoznaje da na njih stalno možemo odgovarati. Misterij postoji, jer se znanje voli sakrivati, a osjećaj i svijest o misteriju priziva spoznaju, poziva riječ koja će imenovati ono što nam je tajnovito.

Mistično je stvarni ili imaginarni događaj bića.

Misterij je mišljenje bitka.

Misterij je ono što je izazov mišljenju. Misterij nije i ne može biti odgovor, nego je svijest o misteriju poziv da kažemo ono što jest, progovorimo o onome što tek treba biti rečeno. Što je zapravo stvar stalnih spoznajnih napora: iza svakog misterija novi se ukazuje, a onaj temeljni misterij, misterij Bitka, uvijek s nama ostaje. Upravo zato je najveći misterij u filozofijskoj upitanosti misterij samog Bitka. Misterij svih modaliteta njegova bivanja i razumijevanja njegove biti. Tumačenje Bitka koji jest i tek biva.

Predrag Finci

Mystery as a Philosophical Term

Abstract

What I am trying to achieve in this essay is to demonstrate that mystery should be distinguished from mysticism. Mystery as a notion is present in the philosophy of Gabriel Marcel but it can be found in the works of other philosophers (Plotinus, Leibniz, Kant, Bergson, and Wittgenstein). Mystery in philosophy should be understood as that which is given to reflection, as something that still has to be articulated in language and illuminated by philosophical reflection, thus mystery in this sense is what a challenge to philosophising itself is.

Key words

mystery, mystic, language, problem, knowledge, reflection